

ПЕРСПЕКТИВА ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ОПЕРАТОРА

PERSPECTIVES OF INTRODUCTION OF THE INSTITUTE OF AUTHORIZED ECONOMIC OPERATOR IN UKRAINE

Дорофєєва Л.М.,

*доктор юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету*

У статті представлено аналіз міжнародного, європейського та національного законодавства з питань функціонування авторизованого (уповноваженого) економічного оператора, як спеціального учасника митних правовідносин, що отримує високий рівень довіри митних органів. Виокремлено особливості статусу таких підприємств, здійснено порівняння спрощень, котрі можуть їм надаватися, і з урахуванням взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань, доведено необхідність прискорення формування вітчизняного інституту АЕО за аналогією з країнами ЄС.

Завдяки проведеному порівнянню попередніх форм спрощень для національних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що використовувались упродовж двох останніх десятиліть, виокремлено їх недоліки та перспективні напрямки, на розвиток яких слід спрямувати зусилля.

З урахуванням підписання та ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС, як додаткового каталізатора впровадження інституту УЕО в практику роботи вітчизняних трейдерів та митних органів, наголошено, що українське митне законодавство має поступово наближуватися до митного законодавства ЄС на основі принципу найкращих зусиль.

Сформовано висновок, що прощення процедур при переміщенні товарів через кордон однаково позитивне як для суб'єктів ЗЕД, а на сучасному етапі необхідним є впровадження стандартів діяльності вітчизняних УЕО, які б відповідали вже запровадженим в ЄС вимогам до таких спеціалізованих суб'єктів, оскільки наявність суттєвої різниці не дозволить в подальшому нашим підприємствам отримати визнання такого статусу на території Євросоюзу та вийти на європейський ринок. Натомість недотримання міжнародних стандартів замість кроку вперед може стати передумовою для розвитку корупційних схем ухилення від митного оформлення через пільги для окремих підприємств.

Ключові слова: митні органи, митні формальності, авторизований економічний оператор, імплементація Рамкових стандартів.

The article deals with the analysis of international, European and national legislation on the functioning of an authorized economic operator as a special participant of customs relations, which gains a high level of trust of customs authorities. The peculiarities of the status of such enterprises were singled out, comparisons of the simplifications that could be granted to them were made, and, taking into account the international commitments made by Ukraine, the necessity to accelerate the formation of the domestic AEO institute by analogy with the EU countries was proved.

Due to conducted comparison of previous forms of simplification for national foreign economic entities that have been used for the last two decades, two aspects were highlighted: their shortcomings and promising are as for development of which efforts should be taken.

Given the signing and ratification of the Association Agreement with the EU, as an additional catalyst for the introduction of the AEO Institute into the work practice of domestic traders and customs authorities, it is emphasized that Ukrainian customs legislation should gradually move closer to the EU customs legislation on the basis of the principle of best efforts.

It is concluded that the simplification of procedures of moving goods across the border is equally positive for the FEA subjects, and at the present stage it is necessary to introduce standards of activity of domestic WEOs that would meet the requirements already introduced in the EU for such specialized entities, since the presence of significant difference further would not allow our enterprises to gain recognition of such status on the territory of the European Union and to enter the European market. Instead, non-compliance with international standards maybe a prerequisite for the development of corrupt schemes for evading customs clearance through preferential treatment for individual enterprises.

Key words: customs authorities, customs formalities, authorized economic operator, implementation of the Framework standards.

Постановка проблеми. Вектор розвитку вітчизняного митного законодавства однозначно вказує на необхідність впровадження новацій, що виходять із норм міжнародного права. У повній мірі відноситься це і до підняття на значно вищий щабель взаємовідносин митних органів і бізнес спільноти, яка очікує від української митниці європейських підходів до організації та здійснення митних формальностей, у тому числі перенесення акцентів з позицій домінування у відносинах на партнерство. Відповідно до статті 84 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським

Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), українське митне законодавство має поступово наближуватися до митного законодавства ЄС на основі принципу найкращих зусиль. При цьому, одним із етапів адаптації названо запровадження в Україні інституту авторизованого економічного оператора, аналогічного тому, що функціонує в ЄС. Сьогодні, не зважаючи на те, що в Митному кодексі України з 2012 року містяться норми, що мають регулювати діяльність таких операторів, практичної реалізації ці теоретичні положення не отримали.

Стан дослідження. Питання, пов'язані із теоретичними та практичними аспектами функціонування авторизованого (уповноваженого) оператора вивчалися українськими та зарубіжними фахівцями неодноразово. Дослідження у цій сфері проводили І.Г. Бережнюк, А.В. Мазур, С.А. Попель, В.О. Сергійчик, Т.В. Русских, О.П. Федотов та ін. Однак з урахуванням узятих Україною міжнародних зобов'язань та потреби у запровадженні дієвого механізму інституту авторизованого економічного оператора аналогічного тому, що функціонує в ЄС, з перспективою їх подальшого взаємного визнання, виникає необхідність у подальших наукових розвідках.

Саме тому **метою** статті є подальша теоретична розробка механізму впровадження в Україні інституту авторизованого економічного оператора з урахуванням того, що такий статус підтверджує найвищий ступінь довіри митниці до підприємства та дає можливість застосовувати спеціальні спрощення та користуватися перевагами під час митних формальностей.

Виклад основного матеріалу. Вже проведені наукові дослідження вказують, що приблизний об'єм мінімальних витрат, пов'язаних з проведенням митних трансакцій становить близько 2% від вартості товарів. За будь-яких сприятливих умов існують обов'язкові витрати, пов'язані із митними операціями, оскільки товари повинні пред'являтися на митниці, має подаватися митна декларація, мають виконуватися статистичні вимоги та вимоги щодо сплати платежів [1, с. 400]. Цілком зрозуміло, що бізнес структури зацікавлені у зниженні цього відсотка звичайних витрат у міжнародній торгівлі. Сформувати відносини нової якості між митницями та підприємцями може допомогти інститут уповноваженого економічного оператора, заснований на принципах заохочення добросовісності та спрощення законної торгівлі.

Започаткування вказаного інституту пов'язують, насамперед із Кіотською конвенцією, що передбачає спеціальні процедури для уповноважених осіб (юридичних), які у повній мірі відповідають ряду критеріїв, сформованих митними адміністраціями, у тому числі бездоганну попередню діяльність у сфері переміщення товарів через кордон та прозору систему ведення бухгалтерської та комерційної документації. За таких умов, митним органам дозволяється випускати товар при представленні значно меншого обсягу інформації, необхідної для ідентифікації товарів; проводити очищення товарів на об'єктах декларанта або в іншому погодженому місці; максимально використовувати автоматизовані системи та попередню інформацію про прибуття вантажу та впроваджувати програми аналізу ризиків.

Після подій 11 вересня 2001 р., пов'язаних з терористичними атаками в США, виникла ініціатива митно-торгівельного партнерства по боротьбі з тероризмом (С-ТРАТ – Customs-Trade Partnership Against Terrorism). Програмою С-ТРАТ встановлено вимоги, відповідність яким всіх учасників транспортного ланцюга забезпечить функціонування цілісної сис-

теми безпеки, яка ефективно протидіє терористичній загрозі. Основними цілями даної програми є: забезпечення ефективного контролю за ланцюгами поставок та зосередження заходів контролю на учасниках ЗЕД, діяльність яких не є сертифікованою, а отже, і не заслуговує на довіру [2, с. 290]. Міжнародна практика свідчить, що високий рівень безпеки міжнародного ланцюга поставок товарів можливий тільки за умови дотримання всіма учасниками міжнародної торгової угоди прийнятих стандартів безпечного поводження з вантажами. Саме це визначило виникнення в багатьох міжнародних джерелах і національних законодавствах рекомендацій про нагальність запровадження поняття «уповноважені особи» (authorized persons), які були формалізовані в концепції ВМО як уповноважені економічні оператори [3, с. 37].

Метою запровадження інституту УЕО називають зниження витрат на обслуговування ланцюга поставок при забезпеченні безпеки зовнішньоекономічної діяльності [4, с. 170]. Такий ефект може бути досягнутий, насамперед, завдяки мінімізації витрат коштів та часу при здійсненні зовнішньоекономічних операцій, оптимізації ланцюга поставок.

В ЄС інститут УЕО функціонує з 01 січня 2008 р., де за перший рік запровадження було подано 1 850 заяв; видано 565 сертифікатів, а вже за чотири роки їх кількість зросла вдвіть [5, с. 48]. Завдяки ініціативі ВМО отримала світове визнання концепція добровільного економічного оператора як складова Рамкових стандартів безпеки та сприяння світової торгівлі.

Україна з іншими членами ВМО, домовились уживати активних заходів щодо імплементації Рамкових стандартів. Базові, так звані, опори цих стандартів стали лише поштовхом до подальшої модернізації механізмів спрощення господарської діяльності, що, серед іншого, полягає в практичній реалізації ідеї УЕО; на часі процеси узгодження національних програм УЕО, що є важливою передумовою досягнення взаємного визнання статусів «привілейованих» суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [6, с. 2].

Фактично, концепція уповноваженого оператора є міжнародною митною моделлю, яка підтримується ВМО і СОТ і спрямована на підвищення якості здійснення митних формальностей, включаючи підвищення довіри і прозорості, а також зменшення торгових обмежень і відстрочок. Термінологія Рамкових стандартів містить поняття «інтегрованого управління ланцюгами поставок», що в практичній реалізації означає існування й ефективне функціонування конкретного суб'єкта, відповідального за логістичні та координаційні елементи такого ланцюга, а уповноважений економічний оператор розуміється як сторона, задіяна в міжнародному переміщенні товарів, котра виступає в будь-якій з функцій, що була схвалена національною митною адміністрацією або від її імені, як функція, що відповідає стандартам безпеки ланцюга постачання товарів ВМО або еквівалентним стандартам. Такі оператори, як суб'єкти

господарювання, можуть включати виробників, імпортерів, експортерів, брокерів, перевізників, компанії, що об'єднують кілька партій товарів в одне відправлення, посередників, порти, аеропорти, операторів терміналів, інтегрованих операторів, склади, дистриб'юторів і експедиторів.

Як слушно зазначає В.О. Сергійчик, відповідно до міжнародної практики здійснювати інтегроване управління ланцюгами поставок здатні лише спеціалізовані організації, що володіють відповідними навичками, ресурсами і технологіями управління, у т. ч. логістичними інформаційними системами управління. Використання єдиної митної моделі даних (WCO Customs Data Model) припускає уніфікацію вимог до логістичних інформаційних систем управління УЕО, слід мати на увазі не лише тип і структуру даних, але також формат і протокол електронного обміну [4, с. 167].

Рамкові стандарти безпеки та полегшення світової торгівлі встановлюють основні принципи, завдання та напрямки взаємодії митних адміністрацій з уповноваженими економічними операторами. Т. В. Русских переконана, що «друга опора» зазначеного міжнародного документа визначає основні стандарти таких відносин, серед яких, насамперед: партнерство (УЕО здійснюють самооцінку з урахуванням заздалегідь встановлених стандартів безпеки та передової практики для того, щоб їх власні програми та процедури забезпечували адекватні гарантії для вантажів та контейнерів до того, як вони будуть випущені з-під митного контролю); безпеку (УЕО використовують у своїй діяльності найбільш ефективні методи забезпечення безпеки); уповноваження (митні адміністрації спільно з представниками торгового співтовариства розробляють порядок процедури акредитації за критеріями якості, які забезпечуватимуть компанії, що мають статус уповноваженого економічного оператора, відповідні стимули); технології (всі сторони зберігають цілісність вантажів і контейнерів за допомогою сприяння у використанні сучасних технологій); комунікація (митна адміністрація регулярно оновлює програму партнерства «митниця-бізнес» для того, щоб сприяти впровадженню мінімальних стандартів безпеки та найбільш ефективних методів забезпечення безпеки ланцюга поставок товарів; полегшення (митні адміністрації працюють спільно з уповноваженими економічними операторами для забезпечення максимальної безпеки та полегшення функціонування міжнародного ланцюга поставок товарів, що розпочинається на їх митній території або проходить через неї) [7, с. 119].

Поряд з пільгами та спрощеннями, безпосередньо визначеними нормативними актами ЄС, існують й непрямі переваги, які учасник ЗЕД набуває з отриманням статусу УЕО, а саме: мінімізація збитків, пов'язаних з крадіжками, вандалізмом і затримкою відправки вантажів, більш ефективне планування, підвищення мотивації співробітників, довіра зі сторони клієнтів, скорочення числа інцидентів, пов'язаних з недостатнім рівнем забезпечення без-

пеки, зниження витрат на контроль постачальників [2, с. 308].

Суб'єктом такої діяльності по наближенню, згуртуванню та утворенню взаємозв'язків (інтегратором) – має стати конкретна організація, яка візьме на себе зобов'язання по управлінню ланцюгами поставок. Європейський досвід ілюструє, що якісно таке управління здатні забезпечувати лише спеціалізовані організації, які оперують достатніми ресурсами (фінансовими, технологічними, інформаційними) та кваліфікованим персоналом, що дозволяє формувати раціональне переміщення товарів через митні кордони. Важливим елементом є уніфікація вимог до логістичних інформаційних систем управління та організації їх діяльності, включаючи єдиний формат митної інформації, не лише достатній для проведення торгової операції, а й придатний для електронного обміну.

У сучасному світі існує значна кількість партнерських програм митниці і бізнесу: митно-торгове партнерство по боротьбі з тероризмом (Customs-Trade Partnership against Terrorism – C-TPAT) у США; заходи з класифікаційного управління підприємствами (Classified Management of enterprises) у Китаї; митну самооцінку (Customs Self-Assessment – CSA) у Канаді; безпечні схеми експорту (SES) у Новій Зеландії; безпечне торгове партнерство (STP) Сінгапуру; програму «Золотий список» (Golden List Programme) в Йорданії та Грузії; програму уповноважених операторів, акредитованих митницею (Customs Accredited Clients Programme CACP) в Замбії; митну систему надійних операторів (Customs System of Reliable Operators – SAOC) в Аргентині; нову програму сертифікованих компаній (New Programme of Certified Companies (Nuevo Esquemade Empresas Certificadas)) у Мексиці; митну програму сприяння надійній торгівлі (Customs Facilitation Programme for ReliableTrade – PROFAC) у Коста Ріці; акредитаційну програму (Trans Kalahari Accreditation Seem) – Ботсвани та сертифікованого оператора (Certified Customs User UAC – OEA) Перу. Проте, найбільш поширеною програмою називають використання інституту уповноваженого економічного оператора [8, с. 105].

Розроблена ВМО концепція уповноваженого економічного оператора з 2005 року знайшла своє закріплення в Митному кодексі ЄС та поглиблення в новому Митному кодексі ЄС 2013 р., де з одного боку надано більше спрощень таким підприємствам, а з іншого встановлені додаткові вимоги до таких суб'єктів господарювання. Це дозволяє максимально дотримати баланс інтересів бізнесу і держави зі сприяння міжнародній торгівлі через встановлення партнерства з підприємствами, які відповідають критеріям законності, прозорості, професіоналізму, надійності і безпеки.

Проведене О.П. Федотовим дослідження практики впровадження інститутів УЕО та уповноваженого (схвального) експортера у національне правове поле, дало підстави зробити невтішний висновок про те, що їх було інтегровано до митного зако-

нодавства України без урахування особливостей та міжнародних вимог [9, с. 218]. І не лише тому, що в національному правовому полі діють три сертифікати уповноваженого економічного оператора: на спрощення митних процедур; щодо надійності і безпеки; на спрощення митних процедур і щодо надійності і безпеки; а в Рамкових стандартах – чотири, четвертий з яких – це сертифікат на забезпечення безпеки поставок. Основна проблематика полягає у складності валідації уповноваженого економічного оператора, оскільки основною домінантою функціонування цього інституту є визнання на міжнародному рівні.

Саме тому, найважливіше те, щоб і критерії відповідності, й сама процедура, а також обсяг митних переваг, що надаються у законний спосіб обраним суб'єктам підприємницької діяльності, відповідали правилам і стандартам європейської практики митного регулювання, що дозволить значно спростити процес реалізації задекларованого у концептуальних програмних документах постулату щодо сприяння сумлінним учасникам зовнішньої торгівлі [10, с. 48].

Загалом питання співробітництва з метою досягнення зближення української митної системи з митною системою Співтовариства базуються на нормах ст. 76 Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами та Україною. Першими спробами практичного впровадження стандартів митного права ЄС у законодавство України та реалізації концепції надання спрощень надійним партнерам стало уведення в практику роботи митних органів трирівневої системи довіри митних органів до суб'єктів ЗЕД. Ще в Митному кодексі України 2002 р. було згадування про економічних операторів, але приєднання України до Кіотської конвенції вимагало реальних кроків до спрощення митних процедур. Ю.М. Дьомін зазначав, що станом на 2006 рік Україною вже була запозичена міжнародна практика створення списків підприємств, вантажі яких оформляються у спрощеному порядку, і навпаки – списки підприємств, вантажі яких ретельно доглядаються. До першого списку, так званого «білого», заносяться підприємства, які декілька років, а то й десятиріч, працюють бездоганно на міжнародному ринку, не мають порушень, заборгованості по сплаті до бюджету, а інколи і співпрацюють із митними органами. До другого – «чорного» списку заносяться підприємства, які працюють із сумнівними компаніями, мали порушення або у фінансовій, або у зовнішньоекономічній діяльності, якщо відповідальні посадові особи цих підприємств були засуджені за злочини, скоєні у сфері економіки, помічені у міжнародних махінаціях чи у відмиванні брудних коштів [11, с. 223]. Формування «білого переліку» позитивно оцінювалось та визнавалось певним досягненням в наближенні законодавства України з митних питань до законодавства ЄС.

Проте, хоча застосування Держмитслужбою концепції «білих» і «зелених» списків, з одного боку, і «чорних» списків, з іншого, і може служити одним із прикладів практичного впровадження стандартів

митного права ЄС у законодавство України, ми скоріше приєднуємось до думки дослідників, які вказують на принципові відмінності між наданням певних спрощень і з визначенням рівня ризику компанії та суттю концепції ВМО, яка полягає в забезпеченні всього ланцюга постачань. Вже з 2012 р. поняття переліку підприємств, які включені до «чорних» списків і підлягають поглибленому митному контролю не вживається, натомість передбачено подальше вдосконалення і застосування митними органами автоматизованої системи управління ризиками відповідно до міжнародних норм та стандартів.

Завдяки активній допомозі ВМО, вивченню практики країн сусідніх країн та зацікавленості бізнес-структур, в нову редакцію Митного кодексу була включена ціла глава (2), присвячена уповноваженому економічному оператору. Проте, хоча формально інститут УЕО у вітчизняному митному законодавстві було запроваджено у 2012 р., за час, що минув, жодного сертифікату видано не було.

У 2015 р. Україна ратифікувала Протокол про внесення змін до Марракешської угоди про створення Світової організації торгівлі, який передбачає включення в Додаток 1А Угоди про спрощення процедур торгівлі, основними положеннями котрої є: використання електронних платежів; гарантії прискореного випуску товарів у вільний обіг; система авторизованих економічних операторів; процедури прискореної відправки товарів; уніфікація прикордонних процедур; режим тимчасового ввезення товарів; спрощення транзитних процедур; положення про співробітництво та координацію діяльності митних служб.

Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС стало додатковим каталізатором впровадження інституту УЕО в практику роботи вітчизняних трейдерів та митних органів, оскільки відповідно до ст. 84 Угоди, українське митне законодавство має поступово наближуватися до митного законодавства ЄС на основі принципу найкращих зусиль. При цьому, одним із етапів адаптації є запровадження в Україні інституту уповноваженого економічного оператора, аналогічного тому, що функціонує в ЄС. В рамках реалізації міжнародних зобов'язань, урядом України було розроблено та подано проект Закону «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо уповноваженого економічного оператора та спрощень митних формальностей». У ньому пропонується запровадити дієвий механізм інституту УЕО аналогічний тому, що функціонує в ЄС, з перспективою подальшого взаємного визнання, що передбачено ст. 80 Угоди та є одним із основних базисів митного співробітництва між Україною та ЄС.

Прогнозується, що прийняття законопроекту забезпечить: надання суттєвих спрощень митних формальностей для підприємств із високим ступенем довіри; закладення передумов для майбутнього визнання статусу уповноважених економічних операторів, що надається митними органами України, органами країн ЄС, та участь українських УЕО у формуванні так званих безпечних ланцюгів постачання товарів відповідно до вимог Рамкових стандартів

ВМО; а також підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на зовнішньому та внутрішньому ринку. Проте, через ряд розбіжностей та неузгоджених позицій цей проект було повернуто на доопрацювання, після якого 12 вересня 2019 р. вже Верховною Радою України IX скликання цей законопроект нарешті прийнятий за основу.

Висновки. Спрощення процедур при переміщенні товарів через кордон однаково позитивне як для суб'єктів ЗЕД, так і для митних органів, проте створення переваг для УЕО має поєднуватись із надійністю та не допускати недобросовісної конкуренції. Відтак, на сучасному етапі необхідним є впровадження стандартів діяльності вітчизняних УЕО,

які б відповідали вже запровадженим в ЄС вимогам до таких спеціалізованих суб'єктів, оскільки наявність суттєвої різниці не дозволить в подальшому нашим підприємствам отримати визнання такого статусу на території Євросоюзу та вийти на європейський ринок. Недотримання міжнародних стандартів замість кроку вперед може стати передумовою для розвитку корупційних схем ухилення від митного оформлення через пільги для окремих підприємств. Відтак, потребують розробки нормативно-правова база для митних органів та торгові партнерські програми для УЕО, у тому числі укладення міжнародних угод про взаємне визнання статусів торгових операторів та з питань обміну інформацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лукс М. Посібник з митного права Європейського співтовариства. Брюссель, 2002. 479 с.
2. Актуальні питання теорії та практики митної справи : монографія / за заг. ред. І.Г. Бережнюка. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. 428 с.
3. Несторишен І.В., Туржанський В.А. Уповноважені економічні оператори: проблеми запровадження дієвого механізму спрощення процедур міжнародної торгівлі в Україні. *Фіскальна політика в умовах макроекономічної стабілізації* : зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. Інтернет-семінару (м. Ірпінь, 21–31 трав. 2016 р.). Ірпінь : НДІ фіскальної політики, 2016. С. 35–38.
4. Сергійчик В.О. Актуальні питання запровадження інституту уповноваженого економічного оператора: закордонний досвід. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 166–172.
5. Мошинська О.В., Мазур А.В. Спрощення зовнішньоекономічної діяльності засобами митного регулювання: нормативно-правова модель і перспективи розвитку. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»*. 2012. № 1. С. 41–49.
6. Polner M. Compendium of Authorized Economic Operator (AEO) Programmes. *WCO Research Paper*. July, 2010. № 8. P. 2.
7. Русских Т.В. Концепція норм м'якого права у сфері регулювання митних відносин в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 176 с.
8. Попель С.А. Спрощення митних процедур на основі партнерських програм «митниця-бізнес». *Дослідження теоретичних аспектів та розробка системи оцінювання ефективності митних процедур* : зб. тез наук.-практ. заочної конф. (м. Хмельницький, 25 верес. 2014 р.). Хмельницький: Держ. наук.-дослідний ін-т митної справи, 2014. С. 105–106.
9. Федотов О.П. Єдине вікно – локальне рішення. *Молодий вчений*. 2016. № 2 (29). С. 217–220.
10. Мошинська О.В., Мазур А.В. Спрощення зовнішньоекономічної діяльності засобами митного регулювання: нормативно-правова модель і перспективи розвитку. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»*. 2012. № 1. С. 41–49.
11. Дьомін Ю.М. Правові засади організації та здійснення митного контролю в Україні: теоретичні та практичні проблеми : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2006. 438 с.